

Türk Kaynaklarının İtilaf Devletleri Tarafından Çanakkale Cephesi'nin Tahliyesiyle İlgili Değerlendirmeleri

Yüksel NİZAMOĞLU*

Öz

İtilaf devletlerinin Çanakkale Boğazi'na taarruz etmesiyle başlayan Çanakkale Muharebeleri önce deniz savaşı, ardından kara muharebeleri şeklinde devam etti. Özellikle 1915 yılı Nisan ayı sonundan Ağustos ayı sonuna kadar çok şiddetli muharebeler yaşandı. Eylül ayından itibaren muharebeler siper muharebelerine dönüştü ve cephedeki kuvvetlerin sayısı azaltılmaya başladı. Artık sıra İtilaf devletlerinin cephedeki kuvvetlerini tahliye etmelerine geldi. İtilaf kuvvetleri Aralık ayından başlayarak Ocak ayı başına kadar Gelibolu Yarımadası'ndaki kuvvetlerini kayıp vermeden tahliye etmeyi başardılar. 5. Ordu'nun komuta kademesi, İtilaf devletlerinin kuvvetlerinin tahliyesi esnasında böyle bir fırsatı değerlendiremedi. Tahliye edilen kuvvetlere ağır zayıflatılabilir, bu sayede diğer cephelerdeki Osmanlı kuvvetlerinin yükü azaltılabildi. Bu çalışmada Türk kaynaklarının bu tahliyeye ait yaklaşımları ve tespitleri ele alınarak başta Liman Von Sanders olmak üzere komuta kademesiyle ilgili eleştiriler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Muharebeleri, İtilaf devletleri, Liman Von Sanders, tahliye

Turkish Sources Viewpoint on the Evacuation of Gallipoli Front by the Entente Powers

Abstract

The Gallipoli Campaign started with the attack of the Entente Powers and then continued as naval battle first and land battle later. Especially from the end of April 1915 until the end of August, there were very fierce battles. Starting

* Yrd. Doç. Dr. Turgut Özal Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ynzamoglu@turgutozal.edu.tr.

in September battles turned into trench warfare and the number of forces on the front line began to be reduced. Now it was time for the Entente Powers to evacuate their front-line troops. The Entente Powers, starting from December until early January, managed to evacuate their forces on the Gallipoli Peninsula without loss. 5th Army Command could not take advantage of such an opportunity during this evacuation. They could have inflicted heavy casualties on evacuating forces and so the burden of Ottoman forces on the other fronts could have been eased. In this paper, the position and viewpoint of Turkish sources on this evacuation will be examined and their criticism of the army command, primarily Liman Von Sanders, will be assessed.

Keywords: *The Gallipoli Campaign, The Entente Powers, Liman Von Sanders, Evacuation*

Giriş

Çanakkale cephesinde yaşanan kara muhabereleleri sonrasında en dikkat çeken hususların başında İtilaf devletleri kuvvetlerinin Gelibolu yarımadasını terk etmeleri ve bu tahliye işleminin Türk kuvvetleri tarafından fark edilmemesi gelmektedir. Bu durum savaşın bitişinden itibaren gerek İtilaf devletlerinde yayınlanan hatırat ve diğer eserlerde, gerekse Türk kaynaklarında ele alınmışsa da Türk kaynakları daha çok İngilizce tercümelere yer vermiştir. Tespitlerimiz göre tahliye ile ilgili ilk yayınlar 1916 yılına aittir. Bunlar Mehmet Tahir tarafından Risale-i Mevkute-i Bahriye mecmuasında tercüme şeklinde “*Gelibolu Nasıl Tahliye Edildi? Resmi Raporlar*” adıyla yayınlanmış, ayrıca Rahmi Bey İngiliz General Monroe’nün tahliye ile ilgili raporunu tercüme ederek Matbaa-i Amire’de bastırmıştır. 1917 yılında ise tahliye ile ilgili olarak 12 Nisan 1917 tarihinde Times gazetesinde yayınlanan bir yazı Hüsameddin Bey tarafından tercüme edilerek yine Matbaa-i Amire’de bastırılmıştır.¹ Bu yayınlar çok ayrıntılı olmayıp, sayfa sayısı sınırlıdır.

Savaş sonrasında kaleme alınan Türk kaynaklarında da tahliyeyle çok fazla yer verilmediği dikkat çekmektedir. 1922 yılında Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi tarafından yayınlanan eserde tahliyeyle sadece bir sayfa yer verilmiştir.² Balkan Savaşları ve Çanakkale Savaşı üzerine kendisi eser kaleme alan, Maurice Larcher’in eserini tercüme etmekle kalmayıp kitabın çeşitli yerlerinde değerlendirmelerde bulunan Bursalı Meh-

1 Mehmed Tahir, “Gelibolu Nasıl Tahliye Edildi? Resmi Raporlar”, *Risale-i Mevkute-i Bahriye*, 1332, S. 8, s. 358-370; *Gelibolu Şibh-i Ceziresi Üzerinde Bulunmakta Olan İngiliz Heyet-i Seferiyasının Tahliye Harekâtından Bahsolut İngiltere Harbiye Nezareti Tarafından Matbuat Vasıtasıyla Neşredilen General Charles Monroe’nün Raporu Tercümesidir*, (çev. Rahmi), İstanbul 1332, (bu rapor 29 Nisan 1332 tarihlidir); Çanakkale Tahliyesi Hakkında Bahri Rapor Türkler Nasıl İğfal Edildi? (çev. Hüsameddin), İstanbul 1333. Bu raporların Doğu Akdeniz Kuvvetleri komutanı John M. de Robeck ve Mondros’taki Deniz Kuvvetleri komutanı Amiral Sir Rosslyn E. Wemyss tarafından hazırlandığı belirtilmiştir.

2 *Cihan Harbinde Osmanlı Harekâtı Tarihçesi Cüz 1 Çanakkale Muharebatı*, Dersaadet 1338, s. 51-52.

med Nihad, Çanakkale Savaşı üzerine kendi yazdığı ve 1926'da yayınladığı eserinde bu konuya çok az yer vermiştir. Maurice Larcher eserinde tahliye harekâtını kısaca incelemiş, Türk tarafının ve özellikle Liman Von Sanders'in tahliyeyi fark edememesini sorgulamıştır Mehmed Nihad ise Larcher'in eserinin tercümesinde kendi eserinden farklı olarak tahliye süreci ile ilgili geniş açıklamalar yapmıştır.³ Alman komutan Liman Von Sanders 1920 yılında yayınlanan eserinde tahliye ile bilgiler verse de, ağırlık noktasını ele geçen ganimetler oluşturmuş, özellikle tahliyenin Türk tarafınca fark edilmemesiyle ilgili ikna edici bir cevap vermemiştir. Sanders'in Türkçeye çevrilen eserine açıklamalar yapan Askeri Tarih Komisyonu, kısa bir bilgi vermeyi tercih etmiştir. Süleymaniyeli Mehmed Emin de 1918 yılında yayınlanan eserinde bir yorum yapmamayı tercih etmiştir.⁴ Alman komutan Hans Kannengiesser ise "*Çanakkale'de Türklerle Beraber*" adlı eserinde tahliye işlemini anlatmakla yetinmiştir.⁵ Birinci Dünya Savaşı'nı 1914'den 1918'e kadar yıl yıl inceleyen beş eser kaleme alan ve ayrıca Çanakkale Savaşı üzerine de bir kitap yazan Fahri Belen kısa da olsa tahliye ile ilgili yorumlar yapmıştır. Yeni sayılabilecek eserinde Sermet Atacanlı ise daha çok aktarmalar ve uzun alıntılar şeklinde kırk sayfayı bulan geniş bir yer vermiştir. Atacanlı tahliyeyi hem İngilizler, hem de Türk cephesinden inceleyerek çeşitli sorgulamalarda bulunmuştur.⁶

A. İtilaf Güçlerinin Çanakkale Cephesi'ni Tahliyesi

1. Tahliye Kararının Verilmesi ve Tahliyenin Planlanması

28 Ekim 1915'den itibaren Gelibolu yarımadasında İtilaf güçlerinin Akdeniz Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapan Monroe, göreve başladığında harekâta devam etmenin yanında Savaş Bakanı Kitchener'in de yönlendirmesiyle "*tahliye*" konusunu takip edeceği stratejilerden birisi olarak değerlendirmiştir. Türk kuvvetlerinin İngilizlere göre çok avantajlı bir konumda olduklarını tespit eden Monroe, Türklerin Mısır veya Irak'ta bir harekâta girişeceklerini düşündüğünden İtilaf devletlerinin Gelibolu'da büyük bir kuvvet tutmalarını ve harekâtın devamını doğru bir

3 Bursalı Mehmed Nihad, *Büyük Harbde Çanakkale Seferi*, İstanbul 1926, s. 38-39; Maurice Larcher, *Büyük Harbde Türk Harbi*, (Mütercim: Mehmed Nihad), İstanbul 1928, c. 2, s. 126-129. Bursalı Mehmed Nihad 1886-1928 yılları arasında yaşamış, subaylık görevi devam ederken bir kısmı tercüme olmak üzere askerlik ve askeri tarihle ilgili pek çok eser kaleme almıştır. http://www.geliboluyuanlamak.com/228_Turkiye-Cumhuriyeti-nin-En-Buyuk-Askeri-Tarihcisi-Kurmay-Yarbay--Bursali-Mehmet-Nihat-Bey--e-Vefa-%28-Cemalettin-Yildiz-%29.html (1.4.2015).

4 Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, İstanbul 2007, s. 124-133; Süleymaniyeli Mehmed Emin, *Harb-i Umumide Osmanlı Cebheleri Vekayii*, İstanbul 1334, s. 75.

5 Hans Kannengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber*, İstanbul 2009, s. 249-264.

6 Fahri Belen, *Çanakkale Savaşı*, İstanbul 1935; Sermet Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, İstanbul 2007.

hareket olarak görmemiştir. Bu kararını Londra'ya bildirdikten sonra Mısır'daki Yüksek Komiser Mc Mahon'la bir görüşme yapmak üzere Kahire'ye gitmiştir.⁷ Monroe Londra'ya geri çekilmenin Gelibolu'daki kuvvetlerin % 30-40 kadarının kaybına yol açacağını bildirmişti. İngilizler Gelibolu'da yaşadıkları ile iyice ümitsizliğe düşmüşlerdi. Tahliye kararının alınmasında önemli bir etken yaklaşan kış şartlarının kendilerine çok fazla zarar vereceği endişesi olmuştur. Bizzat Kitchener Gelibolu'ya gelerek incelemeler yapmıştır. Tahliye kararının alınmasında Bulgaristan'ın seferberlik ilan etmesiyle, İngiltere ve Fransa'nın Sırbistan'a yardım etmek için Selanik'te yeni bir cephe açmak istemeleri de diğer bir faktör olmuştur. Böylece 1. Dünya Savaşı'nda ilk defa bir ordunun işgale kalktığı yerden tahliyesi gündeme gelmiştir.⁸

İngilizler tahliye kararını aldıktan sonra tahliyenin nasıl yapılacağını belirlemek amacıyla çalışmalara başladılar. Bu sırada yapılacak tahliye harekâtıyla ilgili olarak top ve istihkâm malzemelerinin taşınması, harekât sırasında ortaya çıkabilecek denizaltı tehdidi, havaların kötü gitmesinden dolayı ertelenme ihtimali gibi çeşitli endişeler ortaya çıktı. İngilizler ilk önce Ekim ayı başında 10. Fırka'yı Suvla Koyu'ndan geri çekerek Selanik'e götürdüler. Bir süre sonra üç Fransız Fırkası da Gelibolu yarımadasından tahliye edilerek Sırbistan'a sevk edildi.⁹

Monroe, Gelibolu yarımadasına geldiği sırada İtilaf kuvvetleri arasında yaygın bir hastalık vardı. Monroe kolordu komutanlarına ilk emir olarak ordu için cephede aşırı yük oluşturan asker ve hayvan tespitinin yapılmasını istemiş, Kasım ayında askerin taarruz gücünü devam ettirmek için küçük saldırılar düzenlenmesini emretmiştir. 28 Kasım'da Gelibolu'da yirmi dört saat devam eden yağmurla birlikte, özellikle 9. Kolordu cephesinde daha etkili olan ve siperleri olumsuz etkileyen büyük bir fırtına görülmüş, tsunamiye benzer bir sel baskını olmuş, siperler suyla dolmuş, ardından şiddetli bir soğuk başlamıştır. Gece yarısından sonra başlayan tipi şeklindeki kar askeri iyice perişan etmiştir. Bu hava şartları 200 askerin ölümüne ve 10.000 kadar askerin de hastalanarak cepheden çekilmesine neden olmuştur. Fırtına kumsallardaki iskele ve dalgakıranlara büyük zarar vermiştir. Türk kuvvetleri de olumsuz hava şartlarından etkilenmiş; Anafartalar Grubunda 53 asker donarak, 248 asker boğularak ölmüş, 255 asker de kaybolmuştur.¹⁰ Bu fırtınanın da etkisiyle Gelibolu'nun tahliyesi düşüncesi ağırlık kazanmış ve Monroe, emrindeki kumandanlara henüz İngiliz Hükümeti'nin

7 *Charles Monroe'nün Raporu*, s. 3-5; Serpil Sürmeli, "İngiliz Savaş Muhabiri Ellis Ashmead Bartlett'in Gözüyle Çanakkale Seferi Başarısızlığı ve Gelibolu'da Sıra Dışı Mücadelesi", *Atatürk*, c. 5, S. 1, 2010, s. 96 (<http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/view/1025001144>, 6.4.2015).

8 Robin Prior, *Gelibolu Mitin Sonu*, Ankara 2012, s. 304; Mosley Sidney, *Çanakkale Hakikatleri*, (çev. Hüsameddin), İstanbul 1333, s. 56-57; Tim Travers, *Gelibolu 1915*, Ankara 2008, s. 268-271; *Osmanlı Harekâtı Tarihçesi*, s. 51; Larcher, *Türk Harbi*, s. 126-127.

9 *Charles Monroe'nün Raporu*, s. 7-9.

10 *Charles Monroe'nün Raporu*, s. 11; Prior, *Gelibolu Mitin Sonu*, s. 314-315; Belen, *Çanakkale Cephesi*, s. 439. 28 Kasım'da yaşananların ayrıntısı için bkz. Robert Rhodes James, *Gelibolu Harekâtı*, İstanbul 1965, s. 485-499.

onayı olmasa da bu yönde hazırlık yapılmasını emretmiştir. Tahliye harekâtının üç aşamada yapılması planlanmıştır. İlk aşamada uzun bir seferde ihtiyaç duyulmayacak ihtiyatlar, harp malzemeleri, gıda ve hayvanlar; ikinci aşamada hava şartlarından ya da başka bir nedenle tahliye gecikirse savunma için yeterli olacak miktardan fazla olacak asker, toplar, hayvanlar, harp ve gıda malzemeleri, son aşamada ise geri kalan asker, harp ve sağlık malzemeleri tahliye edilecekti. İngilizler Türk tarafının yapılacak faaliyetleri yeni bir saldırı hazırlığı olarak algılamasını amaçlıyorlardı. Bu nedenle çalışmalar gece yapılacak, gündüz faaliyetleri ise gizlenecekti.¹¹ Bu planlar yapıldığı sırada bir kısım asker, toplar ve erzak tahliye edilmeye başladı. 8 Aralık 1916'da İngiliz Hükümeti çekilme onayını verdiğinde Anzak ve Suvla'daki asker sayısı 92.000'den 80.000'e inmiş, çok sayıda top cepheden çekilmişti. Plan önce kolordu komutanları ve kurmay subaylara, 12 Aralık'ta da tümen ve alay komutanlarına anlatıldı. Komutanlara yapılan açıklamada; büyük bir tahliye yerine kış aylarında ikmal işlerini kolaylaştırmak için asker sayısının azaltılacağı, topların bir kısmınının da Selanik'te ihtiyaç olması dolayısıyla oraya gönderileceği belirtildi. Fakat bunun bir "geri çekilme" kararı olduğu kısa zamanda anlaşıldı ve herkes tarafından duyuldu.¹² İngilizler tahliye esnasında havaların kötüleşmesinden ve 300 metre gibi yakın bir mesafede bulunan Türk ordusundan, özellikle topçu ateşinden endişe ediyorlardı. Ayrıca tahliye esnasında güney ya da güneybatıdan esecek bir rüzgâr kumsallara gemilerin yanaşmasını zorlaştıracaktı. Havaların iyi gitmesi yeni iskeleler kurulmasına ve eski iskelelerin tamirine imkân verecekti. Monroe tahliyenin zor olacağını fark ediyor ve çıkabilecek aksiliklerden dolayı endişe ediyordu. Türklerin tahliye harekâtını fark etmemeleri için kara ve denizden gizleme harekâtı yapılması planlanmıştı. Monroe bir taraftan da böylesine büyük bir harekâtın Türk tarafının tahliyeyi fark etmesine neden olacağı endişesini taşıyordu. Eğer bu durum fark edilirse askerler dışında nakil mümkün olmayacaktı.¹³

Tahliye esnasında Türk kuvvetlerinin çekilmenin farkına varmamaları ve her şeyin olağan seyrinde devam ettiğini göstermek için bir dizi tedbir alınmıştı. Hiçbir silahın ateş etmeyeceği sessiz dönemler oluşturularak bu ortama Türk ordusu alıştırtılacak, diğer zamanlarda tüfek ateşi normal zamanlardaki gibi devam edecek, sonunda da az sayıda asker siperden sipere geçirilerek tahliye edilecekti. Postallara keçe sarılarak askerin yürüyüşü hissettirilmeyecekti. Bazı yerlerde yavaş yavaş suyla dolan bir tenekenin yeterli ağırlığa ulaşması ve tetiğe baskı yapmasıyla ateş eden otomatik tüfekler, gizleme görevini yerine getirecekti. İkmalin devam ettiğini göstermek için boş arabalar gürtlü bir şekilde ön cepheye kadar gelecek, daha sonra da tekerlek-

11 *Türkler Nasıl İğfal Edildi?* s. 3-4; *Charles Monroe'nün Raporu*, s. 12; Mehmed Tahir, *Risale-i Mevkute-i Bahriye*, s. 357-358.

12 Prior, *Gelibolu Mitin Sonu*, s. 315-316.

13 *Charles Monroe'nün Raporu*, s. 12-13; Mehmed Tahir, *Risale-i Mevkute-i Bahriye*, s. 359.

leri keçeyle sarılmış ve yüklenmiş bir şekilde geri dönecekti. Sahra sağlık çadırları boşaltılmış olduğu halde çadırları sökülmeyerek her şeyin normal seyrinde olduğu izlenimi verilecekti. Yemek pişirmek için yakılan ateşler bile her gün aynı yerlerinde yakılmaya devam edecekti.¹⁴

2. Tahliye Planının Uygulanması

İngiliz Hükümeti'nin 8 Aralık 1915'de yarımada'nın boşaltılması emrini verme- siyle ilk tahliyenin Suvla ve Anzak mıntıklarından başlaması kararlaştırılmıştı. Pla- nın ilk aşaması 10 Aralık'tan 18 Aralık'a kadar başarıyla uygulanmış, Suvla ve Anzak mıntıklarındaki asker sayısı belirlenen sayıya düşürülmüş, harp ve gıda malzemele- ri ve topların nakliyesine de başlanmıştı. Bu zamana kadar 44.000 asker, 200 kadar top, çok sayıda vagon, 3.000 civarında hayvan ve önemli bir miktar harp malzemesi tahliye edildi. Emrin verilmesinden sonra hava şartlarının elverişli olması halinde, tahliye planının son aşamasının ayın etrafı tam aydınlatacağı 19-20 Aralık gecesi uy- gulanmasına karar verildi. Aslında bu Türk tarafı için bir avantaj gibi gözüküyordu. Türk kuvvetlerinin bir müdahalesi durumunda sadece asker tahliye edilecek, savaş malzemeleri, hastanelerde bulunan yaralılar, sağlık görevlileri ve malzemeleriyle be- raber geride bırakılacaktı. Ateş hattındaki kuvvetler son ana kadar hafif bir şekilde ateşe devam edecek, bunların tahliyesi bütün aşamalar bittikten sonra aniden ger- çekleşecekti. Bu kuvvetlerin korunması amacıyla iki hat oluşturulmuştu. Askerler buldukları siperlerden verilen emirle birlikte çıkacaklar ve kumsallardaki dağıtım merkezlerine gideceklerdi. Hava şartları 19-20 Aralık gecesine kadar İngilizlerin is- tediği şekilde devam etmiş, denizin durgun ve havanın bulutlu olması, şiddetli bir rüzgârın esmemesi tahliyede kolaylık sağlamıştır. Gece karanlığı çöktükten sonra tahliyenin son aşaması başlamış, gece yarısından sonra öncü müfrezelerin çekilme- si emri verilmiş, saat beş buçukta da son askerler siperlerini terk etmişlerdir. İtilaf kuvvetleri Anzak mıntikasından geri çekilirken taşınması zor olan topları götürmek yerine tahrip etmeyi tercih etmişler, bazı malzeme ve erzakları üzerine gaz döktük- ten sonra yakmışlardır. Suvla mıntikasında ise az bir erzak yakılmış, bunun dışında bütün harp malzemeleri tahliye edilmiştir. Güneş yükselmeye başladığında geri kalan malzemeler sahilden ateş edilerek yakılmıştır. Her iki koyda da nakliye ancak mavna ve istimbotla yapıldığından çok sıkıntı yaşanmıştır. Türk devriyeleri ilerlediklerinde mevzilerin boşaltıldığını görmüşlerse de artık yapacak bir şeyleri kalmamıştır.¹⁵

Türk komuta kademesi gece boyunca devam eden faaliyetleri fark edemedi. Tah- liyenin Türk tarafınca görülmeyen bazı noktalardan yapılması da bunda etkili oldu.

14 Prior, *Gelibolu Mitin Sonu*, s. 319-320.

15 *Charles Monro'nun Raporu*, s. 13-16, 26; *Türkler Nasıl İğfal Edildi?* s. 5-7; Prior, *Gelibolu Mitin Sonu*, s. 320-323; Mehmed Tahir, *Risale-i Mevkute-i Bahriye*, s. 360-361.

Türk topçusu sabahleyin kısa bir süre düşman mevzilerine ateş etmişse de fazla mühimmat harcamamak için ateşe devam etmedi. Sahilde denizaltılardan endişe eden İngilizler buraya iki kruvazör bıraktılar ve donanma sahilden ayrıldı. İngilizler tahliyenin başarısında deniz ve kara kuvvetlerinin ortak hareketinin çok etkili olduğunu düşünüyorlardı.¹⁶

Seddülbahir mıntıkasında ise toplar hariç Fransız kuvvetlerinin tahliyesi için Aralık ayı başında karar verilmiş, yarımada muhafaza görevi yapmakta olan Fransız askerlerin sayısı 21 Aralık'ta 4.000'e kadar inmişti. Geri kalan kuvvetlerin çekilmesinin Ocak ayı başında tamamlanması planlanmasına karşılık havaların kötüleşmesinden korkulduğundan 28 Aralık'ta tahliye emri verilmiş ve top, mühimmat ve arabaların da kurtarılması kararlaştırılmıştı. Tahliyenin bir gecede gerçekleşmesi zor olduğundan siperlerdeki askerler doğruca kumsala gidecek, herhangi bir koruma tedbiri alınmayacaktı. Monroe planını aktarmak üzere komutanlarla bir toplantı yapmış ve özellikle Türklere tahliyeyi fark ettirmemenin önemi üzerinde durmuştu. Bu sırada Gelibolu ile İmroz ve Limni arasında olağandışı bir hareketlilik yaşanıyor, Türk topçuları da siperlere ve kumsallara şiddetli ateşe devam ediyorlardı. Toplantıda Türk topçu ateşine donanmanın karşılık vermesi ve eğer Türkler ateş etmezlerse herhangi bir karşılık verilmemesi kararlaştırıldı. Bu arada Monroe 30 Aralık itibarıyla İskenderiye'ye doğru yola çıktı.¹⁷

Seddülbahir'in tahliyesinde de Anzak ve Suvla mıntıklarının tahliyesi için belirlenen esaslara uyulacaktı. Ancak Türk kuvvetleri kuzeydeki çekilmeyi artık biliyor ve sıranın burada olduğunu tahmin ediyorlardı. İngilizlere göre özellikle ön cephe ile kumsallar arasında beş buçuk kilometre gibi uzun bir mesafe olması kuzeye göre daha uzun bir mesafenin alınmasını gerektiriyordu. Bu nedenle cephenin son ana kadar güçlü tutulması kararlaştırılarak son geceye 17.000 civarında asker bırakıldı. Burada ilk aşama 30-31 Aralık gecesi başladı ve 7-8 Ocak'a kadar devam etti. Fransız piyadesi de 1-2 Ocak gecesi geri çekilerek sahilde bekleyen gemilere bindi. Ayrıca 17.000 asker dışındaki diğer kuvvetler, mühimmat ve hayvanların çoğu nakledildi. Ancak havanın kötüleşmesi kumsallara kadar götürülen malzemenin taşınmasında ciddi güçlükler çıkardı. Tahliye sırasında, özellikle 2-5 Ocak arasında poyrazın etkili olmasıyla hava şartları ve yaşanan kazalar (bir İngiliz gemisi yanlışlıkla Fransızlar tarafından batırılmıştı) ertelemelere neden olmuş ve 8 Ocak'ta veya havanın sakinleştiği ilk gecede tahliyenin tamamlanmasına karar verilmiştir. Bu sırada bomba hücumu devam edecek ve tahliyenin gizlenmesine çalışılacaktı. Ağır toplar yerinde kalacak ve tahrip edilecekti. Eğer Türk tarafı tahliyeyi fark edip harekete geçerse az bir kuvvet koruma maksadıyla görev yapacaktı. 7 Ocak'ta Türk topçusunun ateşi çok şiddetlenmişti. Bu ateş düşman askerlerini çok az etkilemişse de avcı hendeklerinin

16 *Türkler Nasıl İğfal Edildi?* s. 8-9.

17 *Charles Monroe'nün Raporu*, s. 17-18.

ön siperlerine, irtibat hendeklerine ve telefon hatlarına büyük zarar vermiştir. İngilizler silah ve cephane noksanlığı nedeniyle yapılacak büyük bir Türk taarruzundan ciddi endişe etmişlerdir. 8 Ocak günü havanın sakin olması Müttefikleri tahliye kararını uygulamaya sevk etmiş ve üç parti şeklinde tahliyenin yapılması, ilk kuvvetin de gece karanlık bastuktan sonra çekilmesi planlanmıştı. Rüzgâr şiddetini artırmasına rağmen ilk kafilе güneşin batmasıyla başarıyla geri çekilmiş, ancak kumsaldaki irtibat iskeleleri yıkılmış olduğundan ciddi problemler yaşanmıştır. Gece yarısına doğru ikinci kafilenin sevki başlamış ve toplar da taşınmıştır. Aynı gün bir Türk denizaltısı görüldüğüne dair haberler alınmışsa da, sevkiyat devam etmiştir. Gece yarısından sonra saat 3.30-3.45 sıralarında Gelibolu'daki son askerler de geri çekilerek geride kalan cephane ve zahire ateşe verilmiştir. İnfilak sesleri, ateş ve dumanlar Türk tarafı için tahliyeyi haber veren bir vasıta olmuş ve Türk topçusu ateşe başlamıştır. Müttefikler geri çekilirken daha önce tahrip edilip kullanılamaz hale gelen topları ve çoğunu öldürdükleri yüzlerce hayvanı ve ateşe verdikleri malzeme ve zahireyi geride bırakmışlardır. İngilizler çok fazla malzemeyi geride bırakma gerekçesi olarak hava şartlarını ve malzeme sevk etme düşüncesiyle askerın tahliyesinin gecikmesi yaklaşımının etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çekilme esnasında topçu ateşinden sonra bir Türk piyade hücumu başlamışsa da çok şiddetli bir karşılık olduğundan devam etmemiştir. Bu sırada hem cephane mevcudunun yetersizliği, hem de altmış kadar topun henüz tahliye edilmemiş olması Türk piyadesinin hareketinin sonuçsuz kalmasına neden olmuş, sahildeki gemilerden Türk mevzilerine ateş açılmıştır. Seddülbahir'deki tahliye sırasında Aşibaba'daki Türk topçusu V ve W sahillerine keşif amaçlı olarak gece gündüz aralıklarla ateş açmıştır. Topçu ateşi devam ederken sahillerde çalışma devam etmiş, motorbotlar ve mavnalar gemilere yük taşımıştır. Türk uçakları da zaman zaman buralarda keşif uçuşu yapmıştır.¹⁸ İtilaf kuvvetleri büyük bir başarıya imza atarak Seddülbahir'den kısa bir sürede 35.268 asker, 3.639 hayvan, 127 top, 328 araç ve 1.600 ton malzeme naklettiler.¹⁹

İngilizler tahliyenin mükemmel bir şekilde gerçekleştiğini; bunda subayların kabiliyetleri, kara ve deniz kuvvetlerinin koordineli bir şekilde çalışması, iyi bir plan yapılması ve bu planın çok iyi bir şekilde uygulanması ile havalanın iyi gitmesinin etkili olduğunu düşünüyorlardı. Ayrıca Türk topçu ateşinin asker ve malzemenin aktarıldığı iskelelere kadar menzilin olmaması ve tahliyenin gece karanlığında yapılması başarı şansını artırmıştı.²⁰ Prior'un ifadesiyle, tahliye planı "*bir başarı*" niteliği taşıyordu. Tahliye planını yapanlar her yönden mükemmel kurmay subaylar olarak görülüyordu. Zaten çekilmeyi planlamak her zaman savaş planı yapmaktan

18 Charles Monroe'nün Raporu, s. 19-24; Prior, Gelibolu Mitin Sonu, s. 323-327; Türkler Nasıl İğfal Edildi? s. 10-17; Mehmed Tahir, Risale-i Mevkute-i Bahriye, s. 362-366; Çanakkale Cephesi, s. 457-461.

19 James, Gelibolu Harekâtı, s. 505.

20 Charles Monroe'nün Raporu, s. 24; Mehmed Tahir, Risale-i Mevkute-i Bahriye, s. 362.

daha kolaydı. Tahliye o kadar olağan şartlarda yapılmıştı ki, Türk tarafı her zamandan farklı bir hareketlilik algılamamıştı.²¹ Belen'in ifadesiyle tahliye, “*gayet mahirane tertip edilmiştir. İngilizlerin bununla iftihar etmeye hakları vardır.*”²² Cassar'a göre Gelibolu'nun tahliyesi, “*tarihteki en güzel geri çekilme örneklerinden birisiydi.*”²³ Özellikle % 30-40 zayıf göze alındığı halde, insan kaybı olmaması gerçekten büyük bir başarıdır. Robeck hazırladığı raporda Türk tarafının konusunda aldatılmasını; alınan olağanüstü tedbirlere, 7 Ocak'ta Türk piyadesinin yaptığı hücumun çok şiddetli karşılanması sonucunda tahliyenin devam ettiğini Türk komuta heyetinin anlamamasına, 8 Ocak'ta lodosun etkisiyle sıcaklığın 9 dereceye kadar çıkması üzerine tahliyenin durdurulmasına bağlıyordu.²⁴

B. Türk Kaynaklarının Tahliye İle İlgili Değerlendirmeleri

Giriş bölümünde belirttiğimiz gibi tahliye konusu Türk kaynaklarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmamış ve yeterince incelenmemiştir. Tahliye genellikle İtilaf devletlerinin büyük bir başarısı olarak yansıtılmış, son anda fark edildiği için bir şey yapılamadığı ileri sürülmüş ve ele geçen malzemeler öne çıkarılmıştır. İtilaf devletlerinin başarılı bir şekilde yaptıkları “*tahliye*” harekâtı için en önemli sorular; Türk komuta kademesinin İngilizlerin niyetlerini niye fark edemedikleri ve en azından Anzak ve Suvla'nın tahliyesinden sonra Seddülbahir'in tahliyesi ile ilgili neden tedbir almadıklarıdır. Türk kaynaklarında ve Alman komutanların hatıralarında bu konuda tatmin edici açıklamalar yapılmamıştır. Genel yaklaşım, İngilizlerin aldatmacaya dayanan tahliye planlarının Türk tarafınca fark edilmemiş olduğudur.

Türk tarafının tahliye ile ilgili olarak son ana kadar bir istihbarat bilgisi olmadığı anlaşılmaktadır. Hatta Almanlar, Kasım ayı başında Gelibolu'ya yeni bir taarruz harekâtı planlandığına ve Kasım sonunda İtilaf donanmasının Boğaz'ı zorla geçmeye teşebbüs edeceğine dair bilgi vermişlerdi. Bu bilgilerden hareketle 5. Ordu Müttefik kuvvetlerine karşı Kasım ayı sonunda yeni bir harekât bile planlamıştı.²⁵ Sanders açık yüreklilikle “*Tabii tahliye düşüncesi bizce bilinmediği gibi, son dakikaya kadar da meçhul kalmıştır. Yalnız böyle bir ihtimal 5. Orduca düşünülmüş ve bütün komutanların bu noktaya özellikle dikkat etmeleri istenmişti. Ancak tahliyenin gayet ustalıkla hazırlanıp yapılması Türk ileri hatlarında bunun zamanında anlaşılmasına engel*

21 *Türkler Nasıl İğfal Edildi?* s. 17; Prior, *Gelibolu Mitin Sonu*, s. 317; Mehmed Tahir, *Risale-i Mevkute-i Bahriye*, s. 366.

22 Belen, *Çanakkale Savaşı*, s. 153.

23 George H. Cassar, *Çanakkale ve Fransızlar*, (çev. Nejat Dalay), İstanbul 1974, . Hhs. 346.

24 *Türkler Nasıl İğfal Edildi?* s. 14-15.

25 Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 124-125; Larcher, *Türk Harbi*, s. 127. Aralık ayı başında bile cepheye 22 kişi olduğu anlaşılan yeni subaylar gönderiliyor ve dört veya beş kişi şeklinde gruplara dağıtılması isteniyordu. ATASE, BDH, K. 184, D. 786, F. 4, 4-1, 4-2, 4-3, 4-4, 4-11, 20 Teşrinisani 1331.

olmuştur” demektedir.²⁶ Buna göre tahliyeyle ait kesin bir bilgi olmamakla birlikte böyle bir hareket olabileceğine dair bir kanaat olduğu, ancak İngilizlerin mükemmel bir tahliye planı hazırlayıp uygulamalarının Türk tarafının harekete geçmesine engel oluşturduğu anlaşılmaktadır.

5. Ordu Komutanlığı tarafından 27 Kasım’da İngilizlerin Sırbistan savaş alanında bu kuvvetlerden yararlanma düşüncesiyle tahliyeyle başlayacakları, bu nedenle cephe keşif yapılması, hatta ateş edilmesi yönünde emir verilmiştir. Sanders gönderdiği emirde *“İngilizler, Gelibolu Yarımadası’nı ya esir olarak veya öterek terk edebilirler”* diyordu.²⁷ Her tümen kendi cephesi üzerinde keşifler yapmışsa da düşman kuvvetlerinin tahliyesine dair bir belirti tespit edememiş, Anafartalar cephesinde de düşmanın aynı kuvvetini muhafaza ettiği kanaati oluşmuştur. Mehmed Nihad Kasım ayı sonunda gece gemilerden ateş açılması ve gündüz topçu ateşinin saatlerce devam etmesinin *“bir ricat”* olarak değerlendirildiğini, hatta kendisinin bu düşüncüyü komutanlarına söylediğini, ancak kesin sonuçlu bir taarruz yapacak durumda olmadığını belirtmektedir. Yine cephe ve iaşe yetersizliği, yeni gelen askerin tecrübesizliğinin taarruz için engel olduğunu, zaten böyle bir harekâtın başarısız olacağını ileri sürmektedir. Mehmed Nihad ayrıca ilginç bir ifade kullanır: *“Düşmanın ricat edeceğini tahmin etmişsek bile anlamazlığa gelerek seyirci kalmıştık”*.²⁸ Zaten M. Kemal Paşa da 10 Aralık’ta 5. Kolordu Komutanı Fevzi Paşa’ya görevini devretmiş ve Gelibolu’dan ayrılmıştır. Yine Kuzey Grubu komutanı Esat Paşa’nın ve kardeşi Güney Grubu komutanı olan kardeşi Vehip Paşa’nın da artık Çanakkale’den ayrıldığını düşündüğümüzde 5. Ordu’daki Türk komuta kademesinin tahliyeyle fark edememesinin nedenlerinden birisi olarak önde gelen komutanların cepheden ayrılmasının da etkili olduğu ileri sürülebilir.²⁹ Düşmanın 19 Aralık tarihinde Anafarta’dan Selanik’e kuvvet sevk ettiği tespit edilmişse de bu kuvvetlerin yerine Selanik’ten yeni kuvvetler getirdiği ihtimali öne çıkmıştır. 20 Aralık günü saat 3.00’de nakliye gemileri tespit edilmiş, fakat sisten dolayı bilginin kesinliği doğrulanamamış, yine kuvvet değişimi olasılığı üzerinde durulmuştur. Ancak saat 5.15’de keşif kollarına hareket emri verilmiş, 6.10’da bütün keşif kollarına düşman siperlerinden boş ve zayıf olanlarının işgal etmeleri emredilmiştir. Saat 7.35’de de denize kadar ilerlenmesi emri bizzat Sanders Paşa tarafından verilmiştir. Hem İzzettin Çalışlar’ın, hem de Kazım Paşa (İnanç)’nın ifadelerinden komuta kademesinin tahliyeyle habersiz olduğu anlaşılmaktadır. San-

26 Sanders, *Türkiye’de Beş Sene*, s. 126-127; Türk askeri tarih komisyonu da Sanders’in tahliyeyle haberdar olmadığı fikrindedir. Sanders, *Türkiye’de Beş Sene*, s. 405.

27 *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, Ankara 2012, Ek-18.

28 Larcher, *Türk Harbi*, s. 131-132.

29 Mustafa Kemal, *Anafartalar Grubuna Ait Tarihçe*, Ankara 2011, s. 52. Esat Paşa 29 Eylül 1915’de 1. Ordu komutanlığına tayin edilmişti, Yüksel Nizamoğlu, “Çanakkale Savaşları Komutanlarından Esat Paşa’nın (Bülkat) Balkan Savaşları Sonuna Kadar Olan Hayatı”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, S. 16, s. 24.

ders 5. Ordu'nun 1. Şube Müdür vekili Yüzbaşı Ali Remzi (Yığıtgüden)'nin tahliye haberini hayret ve sükûnetle dinlemiş, sonunda da “Tanrı'ya şükür” şeklinde cevap vermiştir.³⁰ James, M. Kemal'in Gelibolu'dan ayrılmasının Türk tarafının hücum etmemesinde etkili olduğu, eğer kalsaydı durumdan şüphelenerek tahliyeyi fark edeceği düşüncesindedir.³¹

Tespitlerimize göre, İngiliz kaynaklarında yer almadığı halde Sanders, Kannengiesser ve Belen saat 3.00'den itibaren 19-20 Aralık gecesinde yarımadanın ve sahilin yoğun bir sisle kaplandığını belirtmişlerdir.³² Sanders ilk haberi net bir bilgi olmasa da saat 4.00'de almış ve silah başı emri vermiş, ihtiyatları da harekete geçirmiştir. Emre göre Anafartalar ve Arıburnu'ndaki birlikler sahile doğru ilerleyeceklerdi. Ancak emirlerin ulaşmasında “iki lisanın kullanılması yüzünden” sıkıntılar yaşanmış ve hızlı hareket edilememiştir. Bu sırada düşmanın yeni bir taarruza giriştiği bile gündeme gelmiştir. Zaten komuta kademesi gelişmeleri bir tahliye harekâtı şeklinde algılamamıştır. Özellikle önceki birkaç günün ateş edilmeden geçmesi bunda etkili nedenlerden biri olmuştur. Bazı faaliyetler Türk komuta heyetince fark edilmiş ise de, İtilaf güçlerinin nakliye gemilerinin indirme veya yükleme yaptıklarına dair bir karar verilememiştir. Mayınlardan dolayı asıl yolların yerine dik patika yollarının kullanılması da tahliyenin fark edilmemesinde etkili olmuştur.³³ Burada akıllara, çekilmenin fark edildiği anlarda bile bir taarruz harekâtının neden yapılmadığı şeklinde bir soru gelmektedir. Böyle bir harekâtın yapılmamasında öncelikle Sanders'in yenilen bir kuvvet de olsa düşmana karşı ihtiyatlı bir yaklaşımı benimsemesi, boş yere kayıp vermeme düşüncesi, Türk tarafının taarruz değil de pasif direnişteki başarısı, tahliye hakkında yeterince ayrıntılı bilgi toplanamaması ve askerinin motivasyon eksikliği gibi nedenler ileri sürülmüştür.³⁴

İngilizler ise tahliyeye dair hazırlanan raporlarda motorların ve mavnaların hareketlerinin yarımadanın bazı yerlerinden görülebileceğini, dolayısıyla Türk tarafının tahliyeyi fark edebilecek durumda olduklarını ileri sürmüşlerdir.³⁵ Türk kaynaklarında tahliyeye dair yapılan değerlendirmelerde tahliyenin çok iyi bir şekilde hazırlandığı, zaten Türk kuvvetlerinin tahliyeyi engelleyemeyeceği, cephanesinin de yetersiz olduğu düşüncesi öne çıkmaktadır.³⁶

30 Mustafa Kemal, *Anafartalar Grubuna Ait Tarihçe*, s. 52-55 (Anafartalar Grubu Kurmay Başkanı İz-zettin Bey tarafından 27 Aralık 1915 tarihinde gönderilen rapor); Çanakkale Cephesi, s. 456; Atacanlı, Çanakkale'nin Komutanları, s. 357-359.

31 James, *Gelibolu Harekâtı*, s. 494.

32 Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 126; Kannengiesser, Çanakkale'de Türklerle Beraber, s. 252; Belen, Çanakkale Savaşı, s. 149.

33 Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 127; Kannengiesser, Çanakkale'de Türklerle Beraber, s. 252.-261.

34 Prior, *Gelibolu Mitin Sonu*, s. 327-328; Larcher, *Türk Harbi*, s. 128; Carl Mühlman, Çanakkale Savaşı, İstanbul, Timaş yayınları, 2009, s. 168; Kannengiesser, Çanakkale'de Türklerle Beraber, s. 256.

35 Mehmed Tahir, *Risale-i Mevkute-i Bahriye*, s. 361.

36 Mehmed Nihad, Çanakkale Seferi, s. 38.

Suyla ve Anzak'taki tahliyeden sonra Seddülbahir'in tahliyesinin fark edilmemesi de çeşitli ihtimallerle açıklanmıştır. Travers, Türk tarafının "yaşa ve yaşat" ilkesini benimseyerek müdahalede bulunmadığını belirtir.³⁷ Sanders Kuzey Grubu cephesindeki tahliyeden sonra Seddülbahir'e karşı bir taarruz planı hazırlamış, Ocak ayının ilk günlerinde düşman topçusunun ateşinin azaldığı, buna karşılık gemilerden ateşin arttığı fark edilmişti. Hatta topçu malzemelerinin geri alındığı tepelerden görülmüştü. Ancak düşman mevzilerine akşam ve gece vakitlerinde gönderilen keşif kuvvetlerine şiddetle karşılık verilmişti. 7 Ocak'ta 12. Tümen'e sağdan bir taarruz yaptırılmış, fakat çok büyük bir ateşle karşılaşıldığından kısmi bir başarı kazanılmıştı. Bu cephedeki tahliyenin son aşamasının icra edildiği 8-9 Ocak gecesi de bir sahra topçu taburu düşman mevzilerini ateş altına almıştı. Bütün bunlara rağmen düşman kuvvetleri Seddülbahir'i de başarıyla tahliye ettiler. Türk birlikleri sabaha karşı sahile kadar inmişlerse de artık yapacak bir şey kalmamıştı.³⁸ Sanders Seddülbahir'in tahliyesini Başkomutanlık Vekâleti'ne "Tanrı'ya şükür, Gelibolu Yarımadası tamamen düşmandan temizlenmiştir. Diğer ayrıntılar ayrıca sunulacaktır" şeklinde haber vermiştir. Zaten Türk Hükümeti ve Almanya tahliyeyi büyük bir zafer olarak kabul etmiş ve İstanbul ve Berlin'de şenlikler yapılmıştır.³⁹ Bütün bunlardan Türk tarafının tahliyeyi fark edememiş olduğu ortaya çıkmaktadır. 17 Aralık 1915 tarihine ait resmi açıklamada Arıburnu ve Anafartalar'da topçu ateşinin devam ettiği, 19 Aralık tarihli açıklamada ise topçu ateşiyle Arıburnu iskelesinde çıkan yangının sabaha kadar sürdüğü belirtilmektedir. 20 Aralık tarihinde Anafartalar ve Arıburnu'nda artık hiçbir düşman kuvvetinin kalmadığı, Türk kuvvetlerinin de sahile kadar ilerleyerek "pek çok ganimet, cephane, çadır ve top" ele geçirdiğine yer verilmektedir. 21 ve 22 Aralık tarihli açıklamalarda ganimetlere ait bilgiler yer almakta, iki ağır top ile bir sahra topu, cephane ve erzak dolu çadırların ele geçirildiği, ganimetler arasında yer alan yiyeceklerin bir kolorduya yetecek miktarda olduğu belirtilmektedir. Ele geçen malzemelerin listesi de 31 Aralık tarihli açıklamada yer almıştır. Seddülbahir'de tahliyenin devam ettiği sırada yapılan açıklamalarda ise "top ve bomba" muharebelerinin devam ettiği belirtilmiş, bu tür beyanlar 8 Ocak'a kadar devam etmiştir. Tahliyeye dair "İnayet-i Hak'la Seddülbahir'den dahi düşman tard edildi" şeklinde başlayan bir açıklama yapılmış, dokuz topla birlikte birçok malzemenin ele geçirildiği ifade edilmiştir. Daha sonraki açıklamalara bakıldığında Osmanlı Genelkurmayı'nın İngilizlerin tahliye ve geri çekilme şeklindeki ifadelerine karşılık, "acele firar" etmek zorunda kaldıklarını ileri sürdüklerini ve buna delil olarak da geride bıraktıkları malzemeleri gösterdikleri görülmektedir.⁴⁰

37 Travers, *Gelibolu 1915*, s. 273.

38 Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 129-131; Kannengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber*, s. 261-263; Larcher, *Türk Harbi*, s. 127. Sanders Başkomutanlığa 25 Aralık'ta gönderdiği yazıda 5. Ordu ile ilgili bir karar verilebilmesi için Seddülbahir'deki durumun göz önünde bulundurulmasını talep ediyordu. ATASE, BDH, K. 185, D. 791, F. 65-2, 12 Kânunuevvel 1331.

39 Çanakkale Cephesi, s. 462.

40 Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, Ankara 2005, s. 266-284. (13 Ocak 1916 tarihli tebliğde ele geçen malzemelerin tam listesi verilmiştir)

Gerek Sanders, gerekse Kannengiesser özellikle tahliye sonrasında ele geçen ganimetleri öne çıkararak bunlarla ilgili ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Anafartalar ve Arıburnu tahliyesinden sonra dekoviller, telefon hatları, çok sayıda piyade ve topçu cephanesi, hafif silahlar, el bombaları, tüfek namluları ele geçirilmiştir. Yine elde edilen malzemeler arasında çok miktarda konserve, un ve arpa da vardır. Seddülbahir'de kuzeye nazaran çok daha fazla ganimet ele geçirilmiştir. Bunlar arasında büyük bir otomobil parkı, yığınlarla silah ve cephane, istihkâm malzemeleri, çok sayıda hayvan, gıda maddeleri, odun bulunmaktaydı.⁴¹ Sanders ele geçen malzemeleri anlatırken topların eski, hayvanların ölü, ele geçen gemilerin kum dolu, cephanenin kullanılmayacak durumda olduğuna değinmemiştir.⁴² Harp Mecmuası'nda ise ele geçirilen silah ve cephanelerin fotoğrafları yayınlanmış ve İngilizlerin kaçtıkları ifade edilerek tahliye büyük bir başarı olarak aktarılmıştır.⁴³ Bütün bu değerlendirmelerden Türk tarafının artık Çanakkale'de bir savaşı arzu etmediği açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Güney Grubunda yer alan 2. Ordu'nun tahliyesi için 6 Ekim 1915'de emir verilmiş ve bu kuvvetler başındaki ordu komutanı Vehip Paşa olduğu halde Ekim ayında Keşan ve Uzunköprü taraflarına çekilmiştir.⁴⁴ Bu kuvvetler bir süre Keşan bölgesinde kalmış, Ocak ayında buradan alınarak silah ve cephanesiyle birlikte diğer cephelere sevk edilmeye başlanmıştır.⁴⁵ 5. Ordu'ya bağlı tümenlerin Gelibolu'dan alınmasına dair emrin 9 Ocak 1916 tarihinde gönderilmiş olması da dikkat çekmektedir. Emirde 5. Ordu emrindeki on fırkanın 11-20 Ocak 1916 tarihleri arasında tahliye edileceği belirtilmiştir.⁴⁶ Bu bilgiler Türk tarafının bir an önce Çanakkale'yi tahliye ederek mevcut kuvvetlerin diğer cephelerde kullanılmasını amaçladığını göstermektedir. Bu düşünce yerinde bir tavır olsa bile, tahliye esnasında İtilaf kuvvetleri takip edilerek mümkün olduğu kadar fazla zayıt verdirilerek diğer cephelerin yükü hafifletilebilirdi. Ancak komuta kademesinin bu aşamada büyük bir çatışmaya girme arzusunda olmadığı anlaşılmaktadır. 9 Ocak tarihli (27 Kânunuevvel 1331) harp raporunda İtilaf kuvvetlerinin tahliyesine dair bir bilgi olmaması dikkat çekmektedir. Günlük raporda “öğleden sonra Seddülbahir'e tekârüb etmek isteyen bir torpedo Orhaniye civarındaki bataryamızın ateşiyle uzaklaştırılmıştır” ve “27-28 gecesi sabaha kadar İmroz civarından bir harb sefinesi Seddülbahir Tekke Burnu Hisarlık cihetine ateş etmişlerdir” ifadeleri yer almaktadır. Ertesi gün ise yüklü üç nakliye gemisinin Bozcaada'dan ayrıldığı yazılmıştır.⁴⁷

41 Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 128-132; Kannengiesser, Çanakkale'de Türklerle Beraber, s. 263-264.

42 Larcher, *Türk Harbi*, s. 128.

43 *Harp Mecmuası*, Şubat, Mart 1331, S. 6, S. 7.

44 Yüksel Nizamoglu, *Kahramanlıktan Sürgüne Vehip Paşa*, İstanbul 2013, s. 156-157.

45 ATASE, K. 185, D. 791, F. 67-7, 67-8, 67-9, 1 Kânunusani 1331.

46 ATASE, K. 3474, H 56, F. 1-7a, 1-9, 27 Kânunuevvel 1331.

47 ATASE, K. 3474, H 56, F. 1-10 a, 27 Kânunuevvel 1331.

Sonuç

Çanakkale Savaşları'nın en önemli aşamalarından birisi olan İtilaf devletleri kuvvetlerinin Gelibolu yarımadasını tahliye etmeleri, Türk kaynakları tarafından çok fazla ele alınmamış ve derinliğine incelenmemiştir. Genel yaklaşım, İtilaf devletlerinin mükemmel bir plan yaparak ve bu planı çok iyi bir şekilde uygulayarak Çanakkale'den ayrıldıkları şeklindedir. Asıl cevaplanması gereken, tahliyenin nasıl olup da Türk ve Alman komuta heyeti tarafından fark edilmediği hususu genellikle geçirilmiş, özellikle ele geçen “*ganimetler*” öne çıkarılmıştır. Gerek savaşın hemen sonrasında, gerekse günümüzde kaleme alınan eserlerde aynı durum görülmekte, tahliyenin neden fark edilmediği sorusunun cevabı tam olarak verilememektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi İtilaf kuvvetleri üç aşamalı bir tahliye planı yapmış, önce 19-20 Aralık 1915'de Anafartalar ve Suvla'da tahliyeyi tamamlamışlardır. Türk kaynakları bu tahliyelerde öncelikle sisten dolayı tahliye işlemi fark edemedikleri görüşünü ileri sürmüşler, ancak Seddülbahir cephesinin tahliyesi için geçen zamanda gerekli tedbirlerin niye alınmadığını net bir şekilde açıklayamamışlardır. Tahliyenin fark edildiği anda bile hızlı bir takip harekâtının yapılamaması “*lisan problemi*” veya elde yeterli cephane olmaması gibi nedenlere bağlanmışlardır. Bize göre asıl neden başta Sanders olmak üzere Türk komuta heyetinin “*takip harekâtı*” yapmayı göze alamamaları ve bir çatışmaya girerek risk almak yerine İtilaf kuvvetlerinin yarımadaı boşaltmalarını tercih etmeleridir. Bunda Türk kuvvetlerinin bir an önce Gelibolu'yu tahliye ederek diğer cephele takviye etmeyi amaçlamalarının da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak İtilaf kuvvetleri başarılı bir şekilde kuvvetlerini tahliye etmeyi başarmış, Türk tarafı da İtilaf kuvvetlerine büyük zayıat verdirmek gibi bir tarihi fırsatı kaçırmıştır. Bu aşamada Türk tarafının tavrının netleştirilmesi için 1915 Aralık ve 1916 Ocak aylarına ait 5. Ordu başta olmak üzere Anafartalar, Suvla ve Seddülbahir'de görev yapan birliklerin harp ceridelerinin gün gün ayrıntılı bir şekilde incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Atacanlı, Sermet, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, MB yayınevi, İstanbul 2007.
- Belen, Fahri, *Çanakkale Savaşı*, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul 1935.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi V. Cilt, III. Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012.
- Bursalı Mehmed Nihad, *Büyük Harbde Çanakkale Seferi*, Fevzi matbaası, İstanbul 1926.
- Cassar, George H. , *Çanakkale ve Fransızlar*, (Çev. Nejat Dalay), Milliyet yayınları, İstanbul 1974.. Hh
- Cihan Harbinde Osmanlı Harekâtı Tarihçesi Cüz 1 Çanakkale Muharebatı*, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet 1338.
- Çanakkale Tahliyesi Hakkında Bahri Rapor Türkler Nasıl İğfal Edildi? (Çev. Hüsameddin), İstanbul 1333.
- Gelibolu Şibh-i Ceziresi Üzerinde Bulunmakta Olan İngiliz Heyet-i Seferiyesinin Tahliye Harekâtından Bahsolub İngiltere Harbiye Nezareti Tarafından Matbuat Vasıtasıyla Neşredilen General Charles Monroe'nün Raporu Tercümesidir*, (Çev. Rahmi), Matbaa-i Amire, İstanbul 1332.
- Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi* (Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH), K. 184, D. 786, F. 4, 4-1, 4-2, 4-3, 4-4, 4-11; K. 185, D. 791, K. 185, D. 791, F. 65-2, F. 67-7, 67-8, 67-9; K. 3474, H 56, F. 1-7a, 1-9, F. 1-10a.
- Harp Mecmuası*, Şubat, Mart 1331, S. 6, S. 7.
- http://www.geliboluyuanlamak.com/228_Turkiye-Cumhuriyeti-nin-En-Buyuk-Askeri-Tarihcisi-Kurmay-Yarbay--Bursali-Mehmet-Nihat-Bey--e-Vefa-%28-Cemalettin-Yildiz-%29.html (1.4.2015).
- James, Robert Rhodes, *Gelibolu Harekâtı*, Belge yayınları, İstanbul 1965.
- Kannengiesser, Hans, *Çanakkale'de Türklerle Beraber*, Timaş yayınevi, İstanbul 2009.
- Larcher, Maurice, *Büyük Harbde Türk Harbi*, (Mütercim: Mehmed Nihad), Askeri Matbaa, İstanbul 1928, C. 2.
- Mehmed Tahir, "Gelibolu Nasıl Tahliye Edildi? Resmi Raporlar", *Risale-i Mevkute-i Bahriye*, 1332, S. 8, s. 358-370.
- Mustafa Kemal, *Anafartalar Grubuna Ait Tarihçe*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.
- Mühlman, Carl, *Çanakkale Savaşı*, Timaş yayınları, İstanbul 2009.
- Nizamoglu, Yüksel, "Çanakkale Savaşları Komutanlarından Esat Paşa'nın (Bülkat) Balkan Savaşları Sonuna Kadar Olan Hayatı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl:12, Bahar 2014, S. 16, s. 1-34.
- Nizamoglu, Yüksel, *Kahramanlıktan Sürgüne Vehip Paşa*, Yitik Hazine yayınları, İstanbul 2013.
- Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara 2005.

Prior, Robin, *Gelibolu Mitin Sonu*, Akılçelen kitaplığı, Ankara 2012.

Sanders, Liman Von, *Türkiye'de Beş Sene*, Yeditepe yayınları, İstanbul 2007.

Sidney, Mosley, *Çanakkale Hakikatleri*, (çev. Hüsameddin), Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.

Süleymaniyeli Mehmed Emin, *Harb-i Umumide Osmanlı Cebheleri Vekayii*, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, İstanbul 1334.

Sürmeli, Serpil, "İngiliz Savaş Muhabiri Ellis Ashmead Bartlett'in Gözüyle Çanakkale Seferi Başarısızlığı ve Gelibolu'da Sıra Dışı Mücadelesi", *Atatürk, C. 5, S. 1*, 2010, s. 81-100 (<http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/view/1025001144>, 6.4.2015).

Travers, Tim, *Gelibolu 1915*, Elips Kitap, Ankara 2008.